

В. П. Захарова, О. А. Лоскутов, Є. В. Епштейн, Ю. В. Єрмолович,
О. С. Головенко, П. В. Кіструга, О. В. Руденко, В. В. Лазоришинець

ВПЛИВ РЕНІН-АНГІОТЕНЗИНОВОЇ СИСТЕМИ НА СТАН СУДИННОГО ТОНУСУ ПРИ ОПЕРАЦІЯХ ЗІ ШТУЧНИМ КРОВООБІГОМ

Інститут серцево-судинної хірургії ім. М. М. Амосова АМН України, Київ

Вступ

Останнім часом відзначаються неабиякі успіхи в техніці проведення штучного кровообігу (ШК), анестезіологічного забезпечення, удосконалюються методики регуляції основних життєво-важливих функцій організму. Проте масштаби негативного впливу під час кардіохірургічних операцій залишаються значними. Це великою мірою зумовлене порушенням гомеостатичних механізмів функціонального стану серцево-судинної системи, що виникають під час проведення ШК [1; 2]. В періодичній науковій літературі велика увага приділяється функціональному стану системи мікроциркуляції, якій відводиться чимала роль у формуванні специфічних гемодинамічних реакцій, що виникають після операцій на «відкритому» серці [3; 4].

На нашу думку, виникнення цих порушень багато в чому залежить від дисфункції гормональної ланки регуляції судинного тонузу, яка у свою чергу спричинюється порушенням функціонування ренін-ангіотензинової системи (РАС).

Як відомо, існують два види РАС: локальна і центральна [5–7]. Компоненти локальної РАС у кровоносному руслі виробляються, в основному, ендотеліоцитами артерій м'язового типу. Їх призначення — спазм тієї артерії, в якій вони секретуються, з метою запобігання гіперперфузії більш дистального відділу мікроциркуляторного русла. Центральна

РАС функціонує за допомогою гуморальних механізмів, здійснює системний контроль за тонусом усіх артерій, отже, за рівнем артеріального тиску. Основними компонентами РАС є ренін, ангіотензиноген, ангіотензин I (A-I), ангіотензинперетворювальний фермент (АПФ), ангіотензин II (A-II) і альдостерон.

Ренін виробляється юктагломерулярним апаратом нирок, в основному, у відповідь на зниження артеріального тиску в аорті та ниркових артеріях. Через ниркові вени він надходить у нижню порожнисту вену. В крові ренін відщеплює від ангіотензиногену декапептид A-I, який з кровотоком потрапляє в мале коло кровообігу (МКК) — основне джерело A-II циркулюючої РАС. Особливістю мікроциркуляторного русла легенів є високий рівень продукції АПФ, який секретується ендотелієм не тільки дрібних артерій і артеріол, як у великому колі кровообігу, але й ендотеліоцитами капілярів. Саме це забезпечує можливість ефективного перетворення практично необмеженої кількості A-I в A-II [8]. З легень у ліві відділи серця і велике коло кровообігу надходить A-II, що є основним ефекторним компонентом РАС. Він спричинює спазм периферичних судин і підвищує артеріальний тиск (АТ), внаслідок чого юктагломерулярний апарат функціонує за принципом зворотного зв'язку [5; 9; 10].

Природжені вади серця (ПВС), зокрема зі зниженим легене-

вим кровотоком, можуть спричинювати неабиякі зміни в басейнах як малого, так і великого кола кровообігу. Є всі підстави вважати, що ці зміни певним чином впливають на РАС. На особливо пильну увагу заслуговує етап хірургічного лікування з використанням ШК, при якому в оксигенаторі відтворюється тільки газообмін, тимчасом як недихальні функції легень залишаються некомпенсованими. Напевно, внаслідок цього під час ШК відбувається порушення функціонування РАС [11].

Метою даного дослідження було вивчення особливостей впливу РАС у хворих із ПВС на динаміку зміни судинного тонузу під час проведення операцій зі ШК.

Матеріали та методи дослідження

До групи дослідження увійшло 37 пацієнтів, прооперованих на базі ІССХ ім. М. М. Амосова АМН України в 2004 р. з приводу радикальної корекції ПВС.

Середній вік хворих становив 1,6 року — від 6 міс до 4 років ($\delta = 12,8$), серед них хлопчиків — 23 хворих, дівчаток — 14. Було діагностовано такі види ПВС: тетраду Фалло (ТФ) — у 17 (45,9 %) пацієнтів, дефект міжшлуночкової перегородки зі 100%-ю легеневою гіпертензією (ДМШП + 100%-на ЛГ) — у 20 (54,1 %).

Анестезіологічне забезпечення включало: премедикацію — сибазон 0,25 мг/кг + каліпсол 5 мг/кг + атропін 0,01 мг/кг

(внутрішньом'язово). За допомогою венозного катетера внутрішньовенно вводили калісол (1–2 мг/кг). Центральна аналгезія забезпечувалася введенням фентанілу дозою 10–12 мкг/кг на годину (близько 50–75 мкг/кг на весь час операції). Міорелаксація проводилася з використанням ардуану (0,08–0,1 мг/кг кожні 40–60 хв операційного часу). Штучний кровообіг здійснювався в умовах помірної гіпотермії ($T_{\text{ц}} = +28...+30\text{ }^{\circ}\text{C}$). Продуктивність апарата ШК протягом перфузії становила 2,5 л/(хв·м²). Захист міокарда проводився фармако-холодовим кардіopleгічним розчином (рецептура ІССХ, Київ). Ішемічний час залежав від складності оперованої вади і становив від 28 до 49 хв (у середньому 37,5 хв).

За даними моніторингу ЕКГ, артеріального тиску, центрального венозного тиску, серцевого індексу (під час проведення ШК і виключення серця із системного кровотоку він відповідав перфузійному індексу) розраховувався середній артеріальний тиск та індекс загального периферичного опору (ІЗПО).

Функціональний стан РАС оцінювали за двома параметрами: активністю ренину плазми (АРП) та концентрацією у крові А-II — головного ефекторного компонента РАС. Ці дослідження проводилися за допомогою радіоімунних методик, використовувалися специфічні імунні набори фірми "Immunotech". Проби крові для дослідження брали під час операцій з правого і лівого передсердя до підключення ШК, а наприкінці ШК — з венозної й артеріальної магістралі оксигенатора, а також з периферичних артерій і вен великого кола кровообігу на тих же етапах операції.

Результати дослідження та їх обговорення

Проведено порівняльний аналіз динаміки ІЗПО у пацієнтів з наявністю збідненого легеневого кровотоку (пацієнти з ТФ — 1-ша група) і у пацієнтів з гіперволемією малого кола кровообігу (пацієнти з ДМШП + 100%-на ЛГ — 2-га група). Було відзначено, що початкові значення ІЗПО в обох групах мало відрізнялися між собою і перебували в межах нормальних величин (табл. 1), що свідчило про достатнє знеболювання й адекватну інфузійну терапію.

Проте на етапі паралельної перфузії у 1-й групі хворих спостерігалось зменшення значень ІЗПО в середньому на 10 % відносно початкового показника, тимчасом як у пацієнтів 2-ї групи зниження ІЗПО було більш значимим і становило 40,9 % від початкового показника.

Такі вірогідні відмінності в динаміці судинного тонуру у пацієнтів обстежених груп можуть свідчити про те, що з моменту зупинки кровотоку по МКК розривається ланцюг перетворень, що пов'язує воедино ренін-ангіотензин-ендотеліальну систему. А зниження в цьому періоді ІЗПО у пацієнтів другої групи, напевно, є наслідком зниження концентрації А-II в плазмі великого кола кровообігу. І навпаки, ІЗПО у пацієнтів 1-ї групи зі збідненим легеним кровотоком знижувався незначно, що швидше за все зумовлене наявністю колатеральних магістралей, які забезпечують до-

статній кровотік у МКК. До того ж, ІЗПО був тим вищим, чим більшим було колатеральне повернення в легеневу артерію.

Перед зняттям затискача з аорти ІЗПО у пацієнтів першої групи був зафіксований на рівні (1950 ± 150) дин·с·см⁻⁵·м² і вірогідно не відрізнявся від попередніх значень ($P > 0,1$). Тим часом у пацієнтів 2-ї групи відзначалося зростання показників ІЗПО в середньому на 27,8 % відносно значень попереднього етапу обстеження ($P < 0,05$, див. табл. 1). Перед зняттям затискача з аорти показники судинного опору в пацієнтів обох груп підвищувалися приблизно до однакових значень, що корелює з підвищенням концентрації А-II у периферичних артеріях (табл. 2); пов'язано це, швидше за все, з компенсаторною активізацією локальних судинних РАС.

На етапі реперфузії та згрівання спостерігалось закономірне зниження ІЗПО в обох групах пацієнтів: у 1-й групі — на 23,1 %, у другій — на 13,9 %, що зумовлено як тепловим впливом на судини, так і появою в цей період пульсуючих поступальних рухів крові, пов'язаних із включенням серця у системний кровотік.

Радіоімунне вивчення АРП у різних відділах кровоносного русла у хворих із ТФ показало, що до проведення штучного кровообігу АРП постренальної крові практично не відрізняється від показника,

Таблиця 1
Значення індексу загального периферичного опору у досліджуваних групах на різних етапах проведення штучного кровообігу

Період ШК	ІЗПО, дин·с·см ⁻⁵ ·м ²	
	1-ша група, n=17 (зі збідненим легеним кровотоком)	2-га група, n=20 (з гіперволемією МКК)
Гіпотермія ($T_{\text{ц}}=34\text{ }^{\circ}\text{C}$)	2000±120	2200±200
П'ятихвилинне перетискання аорти	1800±80	1300±100*
Перед зняттям затискача з аорти	1950±150	1800±50*
Реперфузія ($T_{\text{ц}}=34\text{ }^{\circ}\text{C}$)	1500±50*	1550±150

Примітка. * — $P \leq 0,05$ порівняно з попереднім значенням.

**Показники АРП і рівень А-II
у різних відділах кровоносного русла хворих
на тетраду Фалло до початку штучного кровообігу
та наприкінці його, n=17**

Зона взяття	АРП, нг/(мл·год)		А-II, пмоль/л	
	до ШК	під час ШК	до ШК	під час ШК
Праве передсердя	2,8±0,8	—	22,6±7,9	—
Венозна магістраль оксигенатора	—	5,6±1,2*	—	38,8±4,4*
Ліве передсердя	1,9±0,6*	—	57,3±9,4*	—
Артеріальна магістраль оксигенатора	—	5,3±0,7*	—	42,4±8,1
Периферична артерія	—	—	60,4±10,1*	67,9±12,2**
Центральна вена	2,4±0,3	—	42,3±11,7*	60,4±14,8**

Примітка. * — різниця вірогідна порівняно з пробами із правого передсердя ($P \leq 0,01$); ** — порівняно з пробами з венозної магістралі оксигенатора ($P \leq 0,05$).

що належить до характеристики периферичної венозної крові ($2,8 \pm 0,8$) проти ($2,4 \pm 0,3$) нг/(мл·год).

При ШК з метою мінімізації травми формених елементів у оксигенаторі проводиться розведення крові, що, згідно із законами гідродинаміки, неминуче приводить до зниження АТ. У наших спостереженнях середній АТ у цих пацієнтів до підключення ШК становив ($52,4 \pm 5,6$) мм рт. ст. Під час ШК він знижувався до ($37,1 \pm 4,6$) мм рт. ст., при цьому АРП постренальної крові ($5,6 \pm 1,2$) підвищувалася порівняно з доопераційним періодом ($2,8 \pm 0,8$) на 50 %. Це підтверджує положення про викид нирками у венозну кров реніну у відповідь на зниження АТ [5].

При проходженні крові через МКК (на етапі до ШК) АРП у хворих на ТФ знижувалася на 32 %. Після пасажу крові через оксигенатор було зафіксовано зниження цього показника всього на 5,3 %, а це свідчить, що істотна частина метаболізму реніну здійснювалася в легенях (табл. 2).

Дослідження рівня А-II в різних відділах кровоносного русла хворих на ТФ показали, що після МКК концентрація А-II підвищувалася до ($57,3 \pm$

$9,4$) пмоль/л порівняно з ($22,6 \pm 7,9$) пмоль/л у постренальної крові. Ці дані підтверджують важливу роль легенів в утворенні А-II центральної (гуморальної) РАС. В артеріях великого кола кровообігу, за умов основного обміну, не відбувалося статистично вірогідної зміни рівня А-II порівняно з аналогічними показниками, отриманими з проб лівого передсердя. У венах великого кола кровообігу рівень А-II ($42,3 \pm 11,7$ пмоль/л) знижувався майже до верхньої межі норми (38 пмоль/л). Ймовірно, це відбувалося внаслідок взаємодії А-II з рецепторами на гладком'язових клітинах резистентних судин, що реалізувалося системним спазмом периферичних судин на фізіологічному рівні в межах функціонування центральної РАС.

Оскільки апарат ШК позбавлений АПФ, можна було очікувати, що рівень А-II в пробах із артеріальної магістралі оксигенатора, порівняно з пробами із венозної магістралі оксигенатора, не підвищується. Проте у хворих зі зменшеним легеневим кровотоком значно розвинута сітка системно-легеневих анастомозів, що зумовлює надходження певної кількості крові з легенів в апарат

ШК. Мабуть, саме тому ми відзначали деякий підйом концентрації А-II в пробах із артеріальної магістралі оксигенатора порівняно з пробами з венозної магістралі оксигенатора.

Вивчення А-II в периферичній крові великого кола кровообігу показало, що рівень його в периферичних артеріях підвищувався порівняно з пробами із артеріальної магістралі оксигенатора з ($42,4 \pm 8,0$) до ($67,9 \pm 12,2$) пмоль/л. Цей феномен можна пояснити тільки активізацією локального судинного компонента РАС. Причому цю активізацію можна кваліфікувати як надмірну, оскільки до ШК рівень А-II в лівому передсерді становив тільки 57,3 пмоль/л, а в периферичній артерії — 60,4 пмоль/л. Мабуть, надходження у велике коло кровообігу надмірної кількості не метаболізованого в апараті ШК реніну: ($5,3 \pm 0,7$) нг/(мл·год) проти ($1,9 \pm 0,6$) нг/(мл·год) — провокує компенсаторне системне включення судинних локальних РАС. Це узгоджується з даними I. Karnezis, який досліджував компоненти РАС у хворих після резекції легенів [12]. На цьому фоні концентрація А-II у венозній крові виявилася також підвищеною, що, крім того, могло бути пов'язано ще й зі значним шунтуючим кровотоком.

Висновки

1. Вірогідні відмінності в динаміці судинного тону у пацієнтів обстежених груп свідчать про те, що з моменту припинення кровотоку по малому колу кровообігу розривається ланцюг перетворень у ренін-ангіотензин-ендотеліальній системі. А зниження протягом цього часу ІЗПО у пацієнтів з гіперволемією малого кола кровообігу (пацієнти другої групи), напевно, є наслідком зниження концентрації А-II у плазмі крові великого кола кровообігу.

2. У пацієнтів зі збідненим легеневим кровообігом (1-ша

група) ІЗПО знижався незначно, що, швидше за все, пояснюється наявністю колатеральних магістралей, які забезпечують достатній кровотік у МКК. При цьому ІЗПО був тим вищий, чим більшим було колатеральне повернення в легеневу артерію.

3. Метаболізм реніну, який потрапляє у венозну кров із юктагломерулярного апарату нирок, у відповідь на зниження тиску в аорті та ниркових артеріях, реалізує свою ферментативну активність, перетворюючи ангіотензиноген в ангіотензин-І переважно в малому колі кровообігу. При цьому виключення легенів з кровотоку призводить до підвищення концентрації реніну в артеріях великого кола кровообігу.

4. На етапі ШК в периферичній крові великого кола кровообігу рівень А-II підвищувався порівняно із пробами з артеріальної магістралі оксигенатора, що можна пояснити компенсаторною активізацією ло-

кального судинного компонента РАС у відповідь на зниження функцій центральної РАС.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Состояние современной кардиохирургии раннего возраста в Украине* / Г. В. Кнышов, И. Н. Емец, Н. Н. Руденко, А. П. Мазур // *Международ. мед. журнал.* — 2000. — Т. 7, № 1. — С. 61-63.

2. *Лоскутов О. А.* Функциональные состояния системной гемодинамики при протезировании клапанов сердца и аорто-коронарного шунтировании: Дис. ... канд. мед. наук: 14.01.30. — К., 1999. — 201 с.

3. *Miller D. L., Roberts A. M.* Pulmonary artery occlusion and reperfusion causes microvascular constriction in the rabbit lung // *Ann. Thorac. Surg.* — 1999. — Vol. 67. — P. 323-328.

4. *Morphometric identification of luminal narrowing of myocardial capillaries after cardioplegic arrest* / Y. Chen, S. Wu, C. Huang et al. // *Ann. Thorac. Surg.* — 2001. — Vol. 71. — P. 243-248.

5. *Кровоносні судини, ренін-ангіотензинова система та артеріальні гіпертензії* / Ю. М. Сиренко, О. І. Плиска, В. В. Лазоршинець, Г. В. Книшов. — К.: Муар, 2000. — 144 с.

6. *Tissue renin-angiotensin system: fact or fiction?* / T. Unger, P. Gohkle, M. Paul, R. Retting // *J. Cardiovasc. Pharmacol.* — 1991. — Vol. 18, Suppl. 2. — P. 20-25.

7. *Захарова В. П.* Коарктация аорты: роль микроциркуляторного русла в патогенезе гипертензионного синдрома: Дис. ... д-ра мед. наук. — К., 1992. — 199 с.

8. *Angiotensin I Converting enzyme of the lung* / R. Igic, E. G. Erdos, H. S. J. Yeh et al. // *Circ. Res.* — 1972. — Vol. 31, Suppl. II. — P. 1151-1161.

9. *Воронков Л. Г., Коваленко В. Н., Рябенко Д. В.* Хроническая сердечная недостаточность: механизмы, стандарты диагностики и лечение. — К.: Морион, 1999. — 127 с.

10. *Erdos E. G.* Conversion of angiotensin I to angiotensin II // *Am. J. Med.* — 1976. — Vol. 60 (N 6). — P. 749-759.

11. *Heck I., Hack G., Wickenhofer R.* Renin-angiotensin system under extracorporeal circulation during heart valve surgery // *Anaesthesist.* — 1983. — Vol. 32 (N 8). — P. 392-394.

12. *Karnezis I. A.* Variations in serum angiotensin-converting enzyme activity following lung resection: a controlled study in a clinical setting // *Ann. Clin. Biochem.* — 1999. — Vol. 32 (N 2). — P. 212-215.

УДК 616-091-08:616-008.9.397-08

М. Ю. Колесник

ПАТОГЕНЕТИЧНІ МЕХАНІЗМИ РЕМОДЕЛЮВАННЯ СУДИН ЕЛАСТИЧНОГО ТИПУ У ХВОРИХ НА ЦУКРОВИЙ ДІАБЕТ 2-ГО ТИПУ

Запорізький державний медичний університет

Вступ

Останніми роками у низці досліджень продемонстровано, що при цукровому діабеті (ЦД) в артеріях еластичного типу відбуваються суттєві структурні та функціональні зміни (васкулярне ремоделювання), які характеризуються не лише потовщенням артеріальної стінки, але й зміною її

пружнорозтяжливості [1]. При цьому слід зазначити, що саме зміни функціонального стану артеріальних судин сприяють формуванню ангіопатій та розвитку ускладнень, а також зумовлюють збільшення ступеня кардіоваскулярного ризику [2; 3]. Згідно з сучасними уявленнями, клінічний перебіг та індивідуальний прогноз розвитку ЦД залежать

від ступеня розповсюдженості та виразності судинних розладів при цьому захворюванні [3]. У деяких роботах автори досліджували жорсткість великих артеріальних судин у хворих на ЦД і взаємозв'язок між ураженням артеріальних судин при ЦД і збільшенням жорсткості аорти [4–6], проте залишаються не зовсім вивченими проблеми оцінки власти-

